

mного osvrtili, to više što su dobivali znakove ohrabrenja za planiranu riječku pustolovinu i od talijanskih krugova u samoj Rijeci.

Marš na Rijeku pod vodstvom Gabrielea D'Annunzija počeo je u Veneciji, gdje je pustolov imao svoje sjedište. Njegovoj postrojbi protivili su se ne samo vojnici pod kontrolom Lige naroda nego i talijanski zapovjednici koji su imali zadatak da čuvaju teritorijalni integritet Slobodne Države Rijeke. Kersten Knipp nazvao je okupaciju Rijeke smiješnim i na propast osuđenim pothvatom jer su svi ostali akteri u toj aferi bili protiv toga. Međutim, euforiju koja je vladala među talijanskim stanovnicima Rijeke rasplamsao je D'Annunzio s balkona Guvernerove palače sa samo nekoliko riječi: *Talijani Rijeke. Ovdje sam. Danas vam više ne želim govoriti.* Njegov govor nije sadržavao ni plan, a ni strategiju; D'Annunzio i njegovi nisu odali kako žele postupati idućih mjeseci. A na pitanje kako se prema svemu postavio kasniji fašistički Duce odgovor je prema Knippu bio da je D'Annunzio u Rijeci djelovao kao pjesnik, dok je Mussolini na događaje gledao prije svega kao kalkulatorajući političar, što je još jedna lekcija iz povijesti koju dobivamo čitajući ovu knjigu, naime da u nesigurnim situacijama pobjeđuju odlučni i drski, a ne pravedni i mirotvorni.

Po njemačkom autoru kratki opis svakodnevice tijekom petnaestomjesečne okupacije Rijeke glasilo je ovako: *Od početka je to bio autosugestivni i pustolovni pothvat koji je snagu morao potražiti u sebi, ali bio je inspiriran*

i u europskom gledateljstvu putem redovitih novinskih izvješća. Tomu je pridonijela i saveznička vojna ogradnja oko Slobodne Države Fiume. Sve je povećano i pseudopolitičkim ritualima kao D'Annunzijevim mesijanskim govorima s balkona, dnevnim mimohodima s mahanjem zastavama i pjesmama, športom, njegovanjem nudizma i kultom muškosti. Tomu treba pridodati konzumiranje kokaina, barem u vodećem sloju grada, te snažnu erotiku jer mnoge su talijanske žene dolazile u Rijeku pridružiti se okupatorima grada, djelomično i kao prostitutke.

Grad je patio od gladi i drugih nestašica, izgubio je svoj kozmopolitizam i gospodarski postao *slijepo crijevo* na granici Italije, no to talijanskim nacionalistima nije smetalo, baš obratno, išlo je u njihovu korist. S druge pak strane, posebnosti života u Rijeci bili su označavane u društvenom smislu i kao avangardističke, što je jezgrovito opisao Kersten Knipp ovako: *San koji su sanjali pjesnik i njegove prištaše bio je u stanovitijoj količini zavodnički. Riječ je o velikoj temi 20. stoljeća: pobuni... U duhu pobune – pobune protiv svega i svijetu, ali za sve i svakoga, Rijeka je postala izvor vremenski neograničenih uzbuđenja... Ovdje su se okupili divlji i neobuzdani muškarci (i ne manje neobuzdane žene), tako nestropljivi i energični da su uklonili granice vremena pa je izgledalo da su uobičajena četiri godišnja doba povećali za još jedno »peto«. Općenito je ovo peto godišnje doba označeno kao izvanredno stanje koje je, primjerice, tipično za karneval.*

Sve je dopušteno (gotovo) se ništa ne mora, život dopušta izlazak iz uobičajenih uloga i dužnosti. Ozbilnost se povlači pred raspojasanošću. Iznad svega lebdi »efemerna sloboda«, srca osvaja jedan »posebni utopizam«, okupljeni se ujedinjuju u »grotoskno tijelo« koje »nikad nije bilo gotovo i nikad završeno«. Okupacija Rijeke bio je čudnovati pothvat. Tijekom nekoliko mjeseci u središtu međunarodne pozornosti Grad je lebдио izvan svake stvarnosti. Retorički je bilo – gotovo sve moguće. Ali hramalo je pri ostvarivanju.

Završno možemo ocijeniti Knippovu knjigu o D'Annunzijevoj riječkoj pustolovini vrlo povoljno kao veliku opomenu jer, kako izgleda, talijanski teritorijalni apetiti i danas nisu posve zaboravljeni među nekim ne baš važnim tamošnjim političarima. Sjetimo se samo riječi bivšeg predsjednika Europskog parlamenta Antonija Tajanija, koji je prošle godine u povodu talijanskih Dana sjećanja na žrtve rata govorio u Trstu o *talijanskoj Istri i talijanskoj Dalmaciji*. Stoga knjiga njemačkog publicista Kerstena Knippa o riječkoj avanturi talijanskog pjesnika i političara Gabrielea D'Annunzija zaslužuje prijevod na hrvatski, isto tako kao i novo izdanje našega odgovora na tu pustolovinu iz pera hrvatskoga književnika Viktora Cara Emina, njegov satirički roman *Danuncijada* u kojem se vrlo duhovito izrugao slabostima talijanskoga pustolova i njegove družine bez glave i repa.

(Citati kurzivom u ovom članku potječu iz Knippove knjige o D'Annunziju.) ■

TOMISLAV JONJIĆ

UZ DRUGO IZDANJE PILAROVE *BORBE ZA VRIJEDNOST SVOGA »JA«.*

Pokus filozofije slavenskog individualizma

Ivo Pilar: *Borba za vrijednost svoga »Ja«*, Zagreb, 2020.

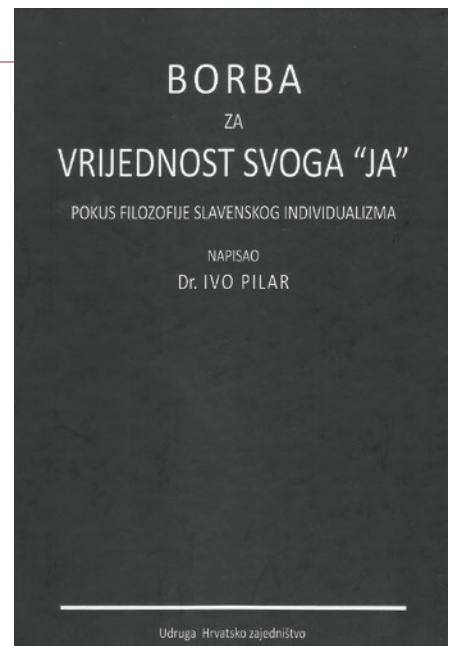
Kad im pisci nisu osobe koje izravno sudjeluju u političkom životu, knjige nisu puki plod autorovih misli oblikovanih u sterilnim, kabinetskim uvjetima, u svojevrsnome intelektualnom i socijalnom vakuumu, nego su i odraz njegova duševnog stanja i prilika u kojima te misli nastaju i dozrijevaju, primajuć i prerađujući poticaje sa strane, istodobno nastojeći da i same djeluju na druge.

To, dakako, vrijedi i za knjigu Ive Pilara koja je pod naslovom *Borba za vrijednost svoga »Ja«*. *Pokus filozofije slavenskog individualizma* objavljena u Zagrebu početkom 1922. godine.

Iz nekih ulomaka njegove ostavštine i iz predgovora datiranog u Tuzli u svibnju

1920., možemo razumno pretpostaviti da je knjiga velikom većinom i napisana tijekom 1919. te u prvim mjesecima 1920. godine, u vrijeme kad je njezin autor očekivao novi *stallum agendi*, preseljenje svoje odvjjetničke djelatnosti iz toga bosanskoga grada u rodni Zagreb. Bili su to iznimno teški mjeseci u životu toga hrvatskog pravnika, političara, političkog ideologa, povjesničara i sociologa, koji se je tijekom svojega ne osobito duga života – okončanog u rujnu 1933. smrću koja se do danas smatra nerazjašnjenom – uspješno bavio i nizom drugih disciplina.

Rođen 1874. u Zagrebu kao izdanak obitelji Pilar i Crnadak, dviju uglednih hrvatskih loza kroz čiji se višedesetljetni društveni

uspon te kasniji strmoglavi pad u vrijeme uspostave boljševičke jugoslavenske države može jasno pratiti uspon i pad hrvatskoga građanstva u 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća, Ivo Pilar je u rodnome gradu završio

osnovnu školu i gimnaziju, nakon čega je, malo nakon smrti oca, nadaleko poznatoga geologa, akademika Gjura (1846–1893), u Beču započeo studij prava koji je 1899. okončao doktoratom.

Nekoliko je mjeseci, prema svemu sudeći, bio i na studiju nacionalne ekonomije u Parizu, a na glas je došao već kao sveučilištarac; manje po nekoliko književnih pokušaja, a više po svojevrsnome modernističkome manifestu koji je pod naslovom *Secesija* objavljen najprije kao podlistak *Obzora* u drugoj polovici 1898., a odmah potom i kao posebni otisak. Ta je rasprava bila izraz autorovih svjetonazorskih i književno-umjetničkih nagnuća koja su ga dovela u krug oko Milivoja Dežmana Ivanova, Guida Jenyja i Dušana Plavšića, pokretača poznate, u to doba vrlo osporavane zagrebačko-bečke modernističke književno-umjetničke smotre *Mladost*, koja će imati važnu ulogu u tadašnjim okapanjima između *starih* i *mladih* te svoj svojevrsni nastavak u zagrebačkom *Životu*.

Pilarova je *Secesija* izazvala znatnu pozornost hrvatske kulturne javnosti, a njezini su se odjeci, koji su dakako imali ne samo kulturno-umjetničku i socijalnu nego i vrlo prepoznatljivu političku aromu, mogli čuti i u slavenskim zemljama, čak i u Srbiji, koja je znatno više od hrvatskih zemalja kaskala za modernističkim književno-umjetničkim strujanjima u zapadnoj i srednjoj Europi. Njezin se autor, međutim, nije upuštao u polemike kojima je svojim spisom dao povoda, a nije se ni zadržao u kulturno-umjetničkim vodama, premda ih nikad nije posve napustio.

Umjesto toga, nakon kratkog zaposlenja u Beču, sredinom 1900. se – poput mnogih svojih vršnjaka koje je u okupirane pokrajine privlačila mogućnost brže društvene afirmacije i gospodarskog osamostaljenja, a katkad i nacionalno-politički razlozi – doselio u Sarajevo, u kojem će provesti pet godina, rađajući jedno vrijeme kao bankovni službenik, potom, pripremajući se za odvjetništvo, kao odvjetnički vježbenik i sudski prislušnik. I u Sarajevu će sudjelovati u kulturnom životu, dijelom kao član Matice hrvatske i sudionik procesa spajanja hrvatskih dobrotvornih udruga u Hrvatsko kulturno društvo Napredak, a dijelom i kao jedan od pokretača – skupa s Plavšićem i Silvijem Strahimirom Kranjčevićem – Kola sarajevskih književnika, neformalne udruge sarajevskih hrvatskih književnika koja je nastala usporedno s osnivanjem Društva hrvatskih književnika u Zagrebu i u koju su se okupljali mahom literati katoličke i muslimanske vjeroispovijesti, pa su ju zato i neki suvremenici, a i dio kasnije kulturne historiografije znali nazivati i Kolom sarajevskih hrvatskih književnika.

U Bosnu i Hercegovinu je Pilar, prema vlastitim riječima, došao kao izdanak *slavosrpske* obitelji i kao gorljivi apostol hrvatsko-srpske sloge. To je bio odjek zanosa preuzetog većinom od Masarykovih sljedbenika

koji su se u naprednjačke redove novačili mahom među mladim štrosmajerovcima, ali i u onome dijelu starčevićanske mladeži koji je bio razočaran raskolom Stranke prava (1895) i neuspjesima hrvatske političke oporbe, i koji je pritom pogrešno smatrao da je protuaustrijski odnosno protugermski sentiment najbitnija sastavnica starčevićanske ideologije, a istodobno je pristajao uz modernističke i sekularističke tendencije što su obilježavale javni život ne samo Austro-Ugarske nego i dobroga dijela Europe, diljem koje se, na podlozi filozofsko-teološke, prirodnoznanstvene i tehnološke baštine 19. stoljeća, u to doba vodila svojevrsna, vrlo burna kulturna borba (*Kulturkampf*).

Ta borba se je u hrvatskim zemljama prelamala kroz specifičnu prizmu državno-pravnih i gospodarsko-političkih prilika na koje su Hrvati mogli utjecati samo u vrlo ograničenoj mjeri. Međusobno odijeljene i upravno-politički nepovezane u okovima dualistički uređene Monarhije, s Bosnom i Hercegovinom koja će i nakon aneksije 1908. zadržati poseban položaj u državi, hrvatske su se zemlje našle s jedne strane izložene jakim sekularističkim tendencijama koje su osobito snažno strujale iz Mađarske, a s druge strane reakcijom Katoličke crkve i katoličkih krugova koji su svoja uporišta, koliko zbog svjetonazorskih toliko i zbog nacionalno-političkih razloga, imali u austrijskim i južnonjemačkim zemljama. To je u znatnoj mjeri utjecalo i na hrvatsku elitu, navlastito na odgoj i sazrijevanje mladih naraštaja koji su na raznim stranama tražili različite formule za rješenje hrvatskog pitanja.

Spomenuti *slavosrpski* zanos, koji je u ovom obliku zarazio dio hrvatske elite na prijelazu stoljeća, kod Pilara je naglo splasnuo kad se, poput mnogih svojih vršnjaka i znana, nakon dolaska u Bosnu suočio s organiziranom i agresivnom velikosrpskom propagandom. On će joj pokušati doskočiti najprije na naprednjačkoj podlozi, razmišljanjem o masarikovskome »sitnom radu« i širenju naprednjačke organizacije u BiH, gdje će otvoreno političko djelovanje biti još zadugo zabranjeno. No, kad se je uvjerio da njegovi prijatelji u banskoj Hrvatskoj i Dalmaciji pokazuju spremnost da potpore srpske političke elite u Trojedinici ujedinjenju Dalmacije s banskom Hrvatskom plate prepuštanjem BiH srpskom utjecaju, a da konfesionalni ustroj tih zemalja, baštinen iz osmanskog razdoblja, bitno određuje kako nacionalnu identifikaciju tako i socijalnu organizaciju, Pilar okreće leđa naprednjacima te u idućem razdoblju – dok živi u Tuzli, gdje odvjetništvom prehranjuje sve brojniju obitelj – nastupa kao pokretač, suosnivač, ključni ideolog i glavni pisac većine pravnih dokumenata Hrvatske narodne zajednice, prve organizacije bosanskohercegovačkih Hrvata katolika, zasnovane u kolovozu 1906. godine.

U Pilarovim je planovima ta kulturno-gospodarska, a faktično politička organizacija,

čije su djelovanje vlasti formalno dopustile tek pred kraj 1907., trebala biti glavni instrument jačanja hrvatstva u BiH te poluga za pripajanje tih dviju pokrajina barem Austro-Ugarskoj (ako već nije moguće i izravno Hrvatskoj!), s ciljem zbližavanja i povezivanja svih hrvatskih zemalja, kako bi one, ujedinjene i ojačane, postupno izborile viši stupanj autonomije u Monarhiji odnosno, u konačnici, državnu neovisnost. Tom je cilju Pilar podredio sve svoje intelektualne snage, poduzimajući pritom mnoge političke akcije i objavljujući velik broj spisa, među kojima se ističu knjige *Svjetski rat i Hrvati: Pokus orientacije hrvatskoga naroda još prije svršetka rata* (Zagreb, 1915.¹, 1917²), *Die südslawische Frage und der Weltkrieg: Übersichtliche Darstellung des Gesamt-Problems* (Beč, 1918) i *Politički zemljopis hrvatskih zemalja. Geopolitička studija* (Sarajevo, 1918).

Time je došao na zub zagovornicima jugoslavenstva, a uspostava prve jugoslavenske države pred kraj 1918. značila je slom svih njegovih političkih težnji, nastojanja i planova. »I tako je moj život krenuo stazom, kojom se nisam nadao«, bilježi on u to vrijeme u svom dnevniku, dodajući: »Mene tješi samo jedno: Ja sam bio gospodin pod Austrijom, bit ću gospodin i pod Jugoslavijom«. I bio je, premda je u to doba strahovao za život, vjerojatno i više nego što je trebao, ali sasvim dovoljno da napiše oporuku i da pokuša preseliti posao i obitelj u rodni Zagreb, napuštajući Tuzlu, u kojoj je još prije rata razvio veliki odvjetnički ured te izgradio impresivnu katnicu, sa sporednim objektima u kojima je, dakako besplatno, znao davati hranu i smještaj *Napretkovim* pitomcima i pripadnicima mladohrvatskoga pokreta.

I doista mu je sredinom 1920. pošlo za rukom dobiti *stallum* za Zagreb, gdje su ga dočekale brojne nevolje: od poratne nestašice stanova i teških gospodarskih prilika, preko vojničkih vježbi i političkih previranja i sukoba, sve do teške optužbe zbog koje je 1921. izveden pred sud u dotad najvećemu političkom procesu u hrvatskim zemljama, onomu protiv Milana Šufflaya i drugova. No, premda je uvelike ostraciran, a 1921. i uvjetno osuđen, Pilar se nije dao slomiti: on i nadalje sa zanimanjem prati politička kretanja, a sve više se posvećuje kulturno-političkim, sociološkim, antropološkim i srodnim studijama, pa već 1919. pokušava, a 1920. i uspijeva održavati neka javna predavanja. Prvi trajan plod te njegove borbe u novim kulturno-političkim i državno-pravnim okolnostima bila je spomenuta knjiga – u kojoj osobnu zamjenu iz naslova neki suvremenici pišu i velikim početnim slovom – što ju je u veljači ili početkom ožujka 1922. objavila Kuglijeva naklada.

Ime Stjepana Kuglija, uglednoga zagrebačkoga knjižara, nakladnika i tiskara, koji je 1881. s Albertom Deutschom preuzeo knjižaru Lavoslava Hartmanna, pa u idućim desetljećima zadužio hrvatsku kulturu, danas,

dakako, nešto znači samo rijetkima. Zato simbolika činjenice da se u njegovoj znamenitoj knjižari u zagrebačkoj Ilici već godina ma nalazi trgovina konfekcijske odjeće vrlo zorno ilustrira odvažnost (i važnost) pothvata Nediljka Matića i Udruge hrvatsko zajedništvo, da – u sunakladništvu s Boka Press PTY Ltd. iz Sydneya, Ogrankom Matice hrvatske u Boki kotorskoj i Hrvatskim nacionalnim vijećem Crne Gore – sredinom 2020. objave novo izdanje Pilarove knjige *Borba za vrijednost svoga »Ja«*. *Pokus filozofije slavenskog individualizma*. Ta odvažnost je tim veća kad se je moglo očekivati da će pothvat ostati prešućen, kao što naša strasna zabavljenost tračevima i trivijalnostima općenito pomaže da se prešute i drugi slični znanstveni i kulturni pothvati.

Sama knjiga je dragocjen izvor ne samo za raščlambu Pilarovih socioloških, filozofskih i pedagoških shvaćanja i uvjerenja nego i poticaj za analizu čimbenika koji su doveli do krize suvremenog čovjeka i njegova utapanja u kolektivističkim ideologijama. *Borbu za vrijednost svoga »Ja«* Pilar je koncipirao u šest poglavlja (»odsjeka«). Prethodi im »Predgovor kao uvod«, a slijede poglavlja »Moje »Ja««, »Moje »ja« i život«, »Moje »ja« samo prama sebi«, »Moje »ja« prama svojoj okolini«, »Metode afirmacije života« i »Metode usavršenja života«. Pritom je svako poglavlje odnosno »odsjek« podijeljeno na više potpoglavlja (od tri do osam).

U biti je knjiga kao cjelina zapravo pregled Pilarova »svjetozrenja« (svjetonazora) odnosno njegovih filozofsko-socioloških i psihologijskih pogleda, pri čemu je posve jasno da je Pilarov interes za te teme imao također političku podlogu, jer je on i ovdje, kao i u drugim svojim znanstvenim i znanstveno-popularnim prilogima, uvijek na umu imao njihovu političku dimenziju. Drugim riječima, *Borba za vrijednost svoga »Ja«* je jasna argumentacija Pilarova shvaćanja vrlina i nedostataka koje obilježavaju prosječnoga Hrvata, odnosno ono što se po uzoru na Hegela u tadašnjoj, napose francuskoj, filozofiji i sociologiji nazivalo narodnim duhom (*Volksgeist*) ili narodnom dušom (*Volkseele*) naroda kojemu je i sam pripadao.

»Samoodgoj« je jedini način da se ti narodni nedostaci nadiđu, smatra Pilar, protivеći se kolektivizmu (marksističko-boljševičkom, ali i svakom drugom), te istodobno upozoravajući na štetnost »hiperindividualizma«

koji je »antisocijalan, ne vodeći dovoljno računa o socijalnim nagnućima i potrebama Slavena, nastalim u slavenskoj zadržnoj biogenezi«. Dok zadržni način života slabi identitet i borbenu snagu pojedinca, samo putem »samoodgoja« je moguće, drži on u toj elaboraciji svoje eklektički koncipirane »biocentrične filozofije«, izgraditi »zdravi individualizam« koji jamči autonomiju pojedinca »i u filozofskom, a ne samo praktičnom vrednovanju socijalnih odnosa (hijerarhija okvira života: pojedinac, obitelj, narod i država)«.

Istini za volju, u vrijeme svojega prvog pojavljivanja Pilarova knjiga nije izazvala samo hvalospjeve. Podrugljivo se, premda nejavno, o njoj izrazio i njegov punac, nekad utjecajni austrougarski sudski i državni službenik u Bosni i Hercegovini, Adalbert Shek pl. Vugrovečki; u makarskoj franjevačkoj *Novoj reviji* narugao joj se stanoviti »Dr. Ivanov«, vjerojatno neki katolički svećenik; u *Pokretu* je i knjigu i njezina autora napao književni kritičar i književni povjesničar Ivan A. Nevistić, a u dva broja obnovljenoga tečaja *Vijenca* Pilarovo je djelo nepovoljno, premda ugladenim tonom, prikazao i današnji njegov prijatelj i suradnik iz sarajevskih dana, Ljudevit Dvorniković, autor niza prosvjetno-pedagoških studija i spisa.

No, imala je Pilarova knjiga i posve drugačije neposredne odjeke. Pohvale tom djelulu i hrabrosti kojom autor u njoj iznosi svoje misli već 1922. je upućivao u to doba cijenejni hrvatski filozof (uskoro i Pilarov sudrug u vodstvu Sociološkog društva u Zagrebu, tada potpredsjednik toga društva), Albert Bazala, a i u idućim godinama na tu su se knjigu na različite načine, neutralno ili afirmativno vraćali i neki drugi autori, poput Aleksandra Mužinića, Ivana Esiha ili Vladimira Bazale. Dakako, spominjana je ona i u poratnim leksikonskim prikazima (Slavko Batušić u *Austrijskome biografskom leksikonu*), a Jaroslav je Šidak u *Enciklopediji Jugoslavije* ustvrdio kako je *Borba za vrijednost svoga »Ja«* najvrjednije Pilarovo djelo (uspjevši pritom ni jednom riječju ne spomenuti čak ni *Južnoslavensko pitanje*, Pilarovu knjigu koja se općenito smatra njegovim životnim djelom i koja je – zacijelo dobrim dijelom i zbog političke nepoćudnosti – u neku ruku postala njegovim zaštitnim znakom).

O suvremenim odjecima Pilarove *Borbe za vrijednost svoga »Ja«* u dijelu hrvatske javnosti rječito govori činjenica da je vukovarsko

glasilo Hrvatske narodne (nacionalne) omladine (HANA O), *Gvozd*, početkom 1923. godine na naslovnoj stranici objavilo izvadak iz nje, a malo kasnije, u jesen 1924., u časopisu *Nova Hrvatska*, koji je tijekom te godine objavljivao Akademski klub HANA O, objavljen je i prvi dio Pilarova članka »O izgradnji vlastite ličnosti«. U novijoj, pak, historiografiji postoje o Pilarovoj knjizi i posve originalna shvaćanja, kao ono Mire Kolar, prema kojoj bi ona bila dio smišljenog projekta poratne gospodarske obnove (za što ipak nema potkrjepe ni u jednome poznatu izvoru), dok Dubravko Jelčić smatra kako je *Borba za vrijednost svoga »Ja«* najambicioznije Pilarovo djelo koje se bavi znanstveno-kulturnim pitanjima: »Ono iznosi pred nas politički aspekt živog filozofskog pitanja o međusobnim odnosima individualizma i kolektivizma. Polazi od eksplicitnog uvjerenja da je filozofski problem individualizma najvažnije pitanje koje osjetljivo opterećuje sve Slavene, a implicitno podrazumijeva da se u tom vječnom, vječno aktualnom i vječno nerješivom pitanju krije osnovna slabost koja tišti Hrvate«. Po njemu je, već iz samoga uvodnog Pilarova citiranja znamenite rečenice Ksavera Šandora Gjalskoga kojom se vapi za značajevima, autor »zapravo rekao sve: i o poticajima i o stajalištima, koji su iznijeli ovu knjigu, ovu apoloģiju pojedinca, koji je sam po sebi ključni čimbenik u procesu formiranja svjesnog, sposobnog i samosvjesnog naroda«.

Sa svakim od tih gledišta, dakako, dade se polemizirati – s tendencioznim trganjem pojedinih formulacija iz cjeline djela, na što su se, ignorirajući i ondašnje prilike i cijeli Pilarov opus, kao i njegovu poziciju u hrvatskoj intelektualnoj javnosti, odvažili Nenad Mišćević ili Nevenko Bartulin, polemizirao je i pisac ovog prikaza – pa to vrijedi i za ono Vlade Šakića, koji drži da Pilaru na temelju ove knjige pripada naslov »pionira socijalne psihologije u Hrvatskoj«, koji – premda mu je nepoznat sam naziv discipline koja stasa upravo u to doba – u svojim razmatranjima o razvitku socijalnog i individualnog identiteta pokazuje sustavnost, erudiciju i sklonost interdisciplinarnosti i multidisciplinarnosti. No, premda se sa svim tim ocjenama može polemizirati, tim polemikama se ne će moći dovesti u pitanje danas prevladavajuća ocjena da je Pilarova *Borba za vrijednost svoga »Ja«* vrlo važan doprinos hrvatskoj pedagogiji, sociologiji i psihologiji. ■